

OLEH BELEY

Uniwersytet Wrocławski
Wrocław, Polska

Питання декомунізації пропріального ландшафту України та Польщі: нормативно-правова база і практика

Як відомо, поступальність розвитку будь-якої мовної субсистеми, зокрема, онімійної, безпосередньо залежить від впливу позамовних чинників. У тісному зв'язку зі специфікою розвитку суспільства (еволюційною чи революційною), в якому така онімійна субсистема функціонує: масштабність і глибина суспільно-політичних переворень породжує масштабність та глибинність лінгвальних інновацій.

Урбоніми, або власні назви «топографічних об'єктів», розташованих у межах населеного пункту — вулиць, площ, скверів, парків тощо [пор.: Подольська 1988: 139], посідають особливе місце в житті соціуму, адже їм відводиться роль своєрідних прапорців, маячків-орієнтирів, які стають невід'ємною частиною повсякденного життя кожного населеного пункту. Як відомо, первинна функція урбонімів суто прикладна — характеризувати найменовані топографічні об'єкти з погляду їх релевантних ознак, проте вони здатні виконувати і вторинну функцію — ідеологічну, тобто не характеризувати найменованій об'єкт, а окреслювати ідеологічні пріоритети суспільства (держави) за посередництвом таких часто вживаних власних назв, як урбоніми. Саме здатність урбонімів легко набувати транспарентної ідеологічної функції зумовила, на нашу думку, глибинний характер трансформаційних процесів в урбонімійній субсистемі при кожній зміні ідеологічних пріоритетів суспільства [див. Bubak, Handke, Harvalik, Knarova, Supranowicz]. Важливо наголосити, об'єкт номінації — вулиця, площа, парк тощо — має, як правило, місцеве значення, тому й зміна його власної назви, відповідно до чинних ідеологічних пріоритетів держави, не перешкоджає цьому розряду

онімів навіть у період соціально зумовленої трансформації задовільно виконувати номінативно-ідентифікаційно-диференційну функцію.

Безсумнівно, таким універсальним комплексом трансформаційних процесів для країн Центрально-Східної Європи, починаючи від другої половини ХХ століття, є перехід суспільств із орбіти комуністичної ідеології до відкритого західного типу, заснованого на принципах приватної власності й свободи особистості. Основними декомунізаційними епіцентрами, що розпочали боротьбу за політичну свободу в країнах колишнього варшавського договору, можна вважати страйки робітників північнопольських суднобудівних заводів під знаком Солідарності, ну і, звичайно, проведення перших вільних (на багатопартійній основі) демократичних виборів кін. 80-х років ХХ ст. у кожній країні зокрема цієї частини Європейського континенту, які й дали можливість обрати до найвищих органів влади представників політичних сил комуністичного середовища. Символічним увінчанням цього процесу прийнято вважати демонтаж берлінського муру, що й ліквідувало поділ Європи на два різні світи: комуністичний і капіталістичний.

Полишивши політичну сферу життя тогочасних суспільств Центральної та Східної Європи для фахових досліджень політологам, хочу перейти до глибшого аналізу ідеологічно чутливих корпусів власних назв — передусім — урбанімії. Адже після Другої світової війни саме власні назви міських об'єктів: кварталів, вулиць, площ були чи не найвиразнішими маркерами для позначення зони впливу комуністичної Москви в майже цілій Центрально-Східній Європі, за невеликими винятками своєрідних комуністичних режимів Албанії чи Югославії, де виявився свій місцевий комуністичний колорит. А тому, відповідно, в кожному більшому місті чи то Східної Німеччини, чи Болгарії, чи Чехословаччини або Польщі, чи, не кажучи вже, ССРСР без проблем можна було знайти ті ж самі вулиці *Леніна* *Дзержинського* *Свердлова* *К. Маркса*, а також сотні інших вулиць на честь більш чи менш відомих комуністичних діячів.

Період глибокої комунізації урбанімії корпусів почався, природно із приходом до влади більшовиків в Росії 1917 року, а згодом через найрізноманітніші способи інвазії цієї країни до «братніх» сусідніх держав Центрально-Східної Європи. Зокрема, в числі тих перших жертв опинилась і більшість територій України. Натомість у Польщі внаслідок рішучої відсічі більшовицькій армії Будьоного та Тухачевського (так зване «Чудо на Віслі») комуністичний урбанімікон на території цієї країни міцно засвоївся з великим запізненням тільки-но після Другої світової війни, зрештою як і в містах інших сусідніх країн Центрально-Східної Європи.

Тому, згадуючи витoki активного поширення комуністичних атрибутів міського мовного ландшафту післявоєнної Центрально-Східної Європи, неабияк знаковим у цьому контексті може бути ухвалена резолюція III Ономастичного конгресу, що відбувся у далекому від Москви Брюсселі в 1949 році.

Цей документ, створений провідними тогочасними ономастами, апелював в тому числі до владних структур комуністичних країн «облишити практику тотальних змін назв вулиць, і особливо закликав перестати перейменовувати вулиці на догоду політичним подіям», оскільки назви вулиць репрезентують неоціненну історично-документальну цінність [Urbańczyk, Ślilauer 1996: 29]. Суголосною відозві Ономастичного конгресу стала стаття відомого польського мовознавця Станіслава Урбанчика в 1957 році на сторінках одного із провідних мовознавчих журналів “Język Polski”, науковець у стриманих і політкоректних формулах звертався до тогочасної польської влади на тему назв вулиць із закликом творення чітких регламентаційних норм щодо функціонування цього виду номенклатури. Зокрема, автор гостро звертав увагу на поширену в ті часи практику присвоєння власної назви урбооб’єкта «заслуженій» живій особі: «Потрібно вберегти назви вулиць від дій вискочок або наївних людей, хто дешевим коштом (для себе, а не для бюджету міста) хоче вшановувати справжніх або видуманих знаменитостей, тому слід ввести норму, яка б забороняла вносити заяву із пропозиціями найменування вулиці на честь кого-небудь, поки не мине 10 років після смерті цієї особи. Такий відривок часу дозволить справедливо оцінити значення померлого, а справжня велич і так нічого не втратить, якщо не зразу посвячується їй вулиця. Другою нормою мало б бути таке: нехай кожне покоління надає назви тим вулицям, які саме збудувало. А наша пошана предків нехай виражається в тому, що вони самі хотіли вшановувати...» [Urbańczyk 1957: 315]. Цим постулатом вчений мав на меті пропонувати розважливий і завбачливий метод уберегти урбанічну спадщину з минулих історичних епох, віддаючи в повне володіння нових часів називання вулиць та площ, які збудує нова комуністична влада. Що тут важливо зазначити, не вникаючи в ефективність таких рекомендацій, вартісним неабияк є сам факт існування проб критичних зауважень з боку мовознавців на адресу «авторитарної системи» в справах регулювання називання вулиць польських міст. Це, безперечно, визначало проблему функціонування власної назви в Польській Народній Республіці до принципово іншої площини, аніж можна було спостерігати в аналогічній період у советському суспільстві України.

З’ясовуючи проблему регламентації функціонування урбанімікону комуністичної доби, необхідно навести свідчення іншого відомого польського ономаста Йозефа Бубака, котрий у своїй статті з кін. 80-х років “Nadawanie nazw miejskich w Polsce” [Bubak 1989: 185] наводить конкретний перелік рекомендацій для міських управлінь, виданих Міністром комунального господарства у 1968 році, щодо процедури називання вулиць, площ та інших видів міського назовництва. Серед них, зокрема, не приховує автор, було чимало раціонального й вартого уваги, що неабияк могло б пригодитись і для сучасників. Проте в таких документах із зрозумілих причин сфера ідеології залишалась абсолютно недоторканою. За словами мовознавця, особливо враз-

ливими під цим оглядом були нові квартали великих міст, або новозбудовані містечка із переважно робітничим населенням. Взірцевим прикладом для функціонування типово советського типу урбанімії ПНР, на думку вченого, може служити збудований в 50–70 роки ХХ ст. район Кракова — Нова Гута. Самому ж Кракову, особливо його історичній частині, як стверджує Й. Бубак, пощастило набагато більше. Залишились без змін вулиці *Floriańska, Grodzka, Szewska, Sienna* тощо, без яких годі собі уявити це древнє і так важливе для поляків місто. Натомість жодне польське місто не в змозі було зберегти, чи присвоїти новій вулиці власну назву, що пов'язувалась б із некоммуністичними реаліями або діячами міжвоєнної Польщі, так званої 2-ої Речі Посполитої, антикоммуністичних чи націоналістичних діячів із польської історії ХХ століття, наприклад: *J. Piłsudskiego, 3. Maja, R. Dmowskiego, G. Narutowicza, I. Paderewskiego* тощо. В чорний список коммуністичних міст Польщі інколи потрапляли також власні назви вулиць і площ, мотивованих релігійними об'єктами чи реаліями, проте цей пункт в коммуністичній Польщі ніколи не виконувався вповні. За даними Й. Бубака, зникли із мап польських міст 60–70 років ХХ ст. назви вулиць на зразок *św. Trójcy, ul. Św. Mikołaja* тощо. Подібного типу урбаніміи таки зуміли в поодиноких випадках втриматись у мовному ландшафті Польщі навіть протягом всієї атеїстичної доби.

Незважаючи на пильну увагу польських мовознавців ХХ ст., наявність інституційних рекомендацій щодо творення і функціонування міського назовництва, — урбанікон коммуністичної Польщі був абсолютно не в змозі відкинути ідеологічні складники тогочасної політичної системи. Тільки зміна політичної формації у кінці 80-х років ХХ ст. створила механізми якісного переформатування польського урбанімікону, визначальною рисою якого стала, без сумніву, декоммунізація.

Подібно як і в сфері урбанімії інших сусідніх країн Центрально-Східної Європи кін. ХХ ст. почався процес очищення від ідеологічно маркованих онімних одиниць, спричинений оксамитовими революціями. За даними П. Одалоша, 96% та відповідно 84% змін в урбаніміконах Чехії та Словаччини посттоталітарної доби також було зумовлено суто ідеологічними факторами [Odaloš 1994: 133]. За підрахунками словацького вченого, у спадщину від коммуністичної влади лише на території Словаччини перейшло 90 вулиць, площ, парків та скверів *V.I. Lenina, 45 — K. Marxa, 24 — F. Engelsa*, які було негайно перейменовано, а всього у 125 містах Чехословаччини протягом 1990–1991 рр. з метою декоммунізації було перейменовано 1563 вулиць та площ [Odaloš 1996с: 82]. Я. Кршко, досліджуючи специфіку змін у сфері посттоталітарної урбанімії одного із регіонів Словаччини — Гемера, також виявив, що першими підлягали перейменуванню такі назви-советизми: *ul. Gottwaldová, J. Fučíka, Malinovského, Konevová, kapt. Nálepki, Švermová, O. Klokoča, Pionierská, Komsomolská, Sovietskeje armady, Májového povstania českého l'udu, Leningradská, Februárového povstania, Československo-*

sovietského priatel'stva. З 266 урбонімів Гемера з ідеологічних міркувань було перейменовано 48 об'єктів [Krško 1998: 115]. У свою чергу відома чеська дослідниця М. Кнаппова також серед найуживаніших урбонімів-советизмів, які функціонували в Чехії до Оксамитової революції і які були змінені у першій хвилі перейменувань посттоталітарного періоду, називає такі: “*ulice — náměstí K. Gottwalda, V.I.Lenina, K. Marxe, Vítězného února, Řinové revoluce, Lidových milicí*” [Knappová 1996: 155]. Цікаво, що спеціальна комісія з перейменування вулиць у чеському Брні до числа урбонімів, що віддзеркалюють ідеологічні пріоритети тоталітарної доби, зарахувала *ul. Leningradskou* та *Moskevskou*, які було перейменовано на ідеологічно нейтральні *Hradeckou* та *Skácelovu*, причому інші урбоніми Брна, які за часів ЧССР було утворено на базі міст СРСР (*Kyjevská, Kurská, Irkucká* та ін.), символами тоталітаризму не кваліфікувалися [Kneselová 1996: 171].

Механізм трансформації урбонімії народів колишньої Югославії був набагато складнішим, оскільки тут, окрім декомунізації, яка часто мала невиразний прояв, визначальна роль відводилась відображенню засобами урбонімікону посттоталітарної доби сербо-хорватських, сербо-словенських, хорвато-словенських, сербо-македонських непростих взаємин. Так, хорватський урбонімікон посттоталітарної доби не зазнав кардинальної трансформації — перейменування практично не торкнулося урбонімів, які віддзеркалюють ідеологеми Тітовської Югославії. Так, наприклад, у місті Рієка збережено назви типу *Titov trg, Partizanski trg, Šetalište 13. divizije, Ulica podhumskih žrtvama, Stube trinaestorice strijeljanih*, однак як наслідок хорватсько-сербських військових конфліктів у 1991 та 1995 рр. було замінено власні назви таких площ та вулиць: *Beogradski trg* на *Trg bana Josipa Jelačića*, *Titogradska ulica* на *Ribarsku*, *Ulica Dimitra Tucovića* на *Cabierieva*, *Ulica Save Kovačevića* на *Trinajstičeva*, *Obal JNA* на *Riva* та ін., які відображають сербо-чорногорські персоналії та реалії [Stolać 1996: 141–242]. Натомість з урбонімії Белграду на поч. 90-х р. зникають дві власні назви вулиць — *Josip Broz Tita* та *Maršala Tita*, які перейменовано на *Главну* та, відповідно, *Улица српских владара*, хоча інші вулиці та площі, названі на честь хорватських та словенських діячів, як і діячів комуністичного руху, за словами М. Чаркіча, залишино без змін. Пор. ще: *Булевар Лењина, Булевар црвене армије, Интернационалних бригада, Народног фронта, Трг победе, Улица Седмог јула, Улица Лоли Рибара, Улица Саве Ковачевића* [Чаркић 1996: 247].

У польській урбонімії, подібно як і в урбоніміях інших посттоталітарних країнах Центрально-Східної Європи, своєрідним мірилом незворотності та докорінності змін слугувало перейменування вулиць та площ на честь видатних діячів, реалій та подій національно-визвольних рухів, котрі строго табувалися у соціалістичний період без найменших винятків. Такими знаковими персоналіями та організаціями у Польщі були Й. Пілсудський, генерал

В. Андерс, генерал Й. Галлер, генерал Ш. Грот-Ровецький, С. Сойчинський, генерал Л. Окуліцький, генерал З. Вальтер-Янке, генерал Г. Орліч-Дрешер, Армія Крайова, організація «Wolność i Niezawisłość» тощо. Пор. чes.: ul. *dr M. Horákové, Jana Masaryka, A. Rašina, Sokolska* (від назви молодіжної організації міжвоєнного періоду “Sokol”), *Odbojáři, Československého exilu* тощо [Knappová 1996: 155].

У Польщі, на думку К. Гандке, процес першої хвилі перейменування вулиць та площ не мав такого масового характеру: у Варшаві протягом 1989–1994 рр. було перейменовано тільки 1,5% міських об’єктів [Handke 1992, 55]. Цей факт може свідчити про поміркований рівень деідеологізації урбанімії польської столиці. Натомість інша польська дослідниця — Е. Супрановіч — на матеріалі урбанімії Кракова 90-их років ХХ ст. констатує виразну інтенсивність змін, переконливо доводить ефективність впливу суспільства на реєстр тогочасного міського назовництва. Зокрема можемо тут навести такі приклади перейменувань уже посттоталітарної доби: вулиця *Armii Krajowej* 1991 р. замінила вулицю *Koniewa* (була названа в честь командира советської армії, що у 1945 р. ввійшла до Кракова) [Supranowicz 1995: 20]; вул. *ks. Władysława Gurgacza* (названа на честь капелана Польської підземної армії незалежності, страченого у часи сталінського терору) замінила 1991 р. вул. *Armii Ludowej* [Supranowicz 1995: 60]; вул. *Kazimierza Czaplińskiego* (на честь депутата до Сейму 1919–1935 рр. із антикомуністичними поглядами) замінила 1991 р. вул. *Mariana Bogatki* (була названа у честь діяча робітничого руху, комуніста, помер 1940 р.) [Supranowicz 1995: 38], вул. *Juliusza Lea* (на честь професора Ягеллонського університету, помер 1918 року) замінила 1990 року вул. *Feliksa Dzierżyńskiego* (на честь одного із чільних діячів Більшовицької революції) [Supranowicz 1995: 91]; вул. *Juliana Dunajewskiego* (на честь політика, професора Львівського університету, пізніше ректора Краківського університету, помер 1907 р.) у 1990 році замість вул. *1 Maja* [Supranowicz 1995: 46] та ін. Прикметно, що протягом тоталітарного періоду в так доволі розмаїтому комуністичному урбаніміконі вдалось зберегти аж до нині цілу низку власних назв, мотивованих релігійними реаліями. Тут можна без перебільшення стверджувати, що Польща була єдиною країною із соціалістичного табору, де толерувалося існування такого виду власних назв. Особливо ця тенденція набрала сили в польському суспільстві, коли їхній земляк — єпископ Кароль Войтила був обраний Папою Римським в 1978 році. Пор.: краківські вулиці *Bożego Ciała, Bożego Miłosierdzia* та ін. [Supranowicz 1995: 52]. Однак з приходом нової політичної формації в цій країні кін. 80-х років питома вага теїстичних власних назв вулиць і площ різко зросла. Однією з вагомих причин такої картини можна вбачати в активній участі клерикальних кіл в підпільній діяльності проти комуністичного режиму в тісній співпраці з середовищем Солідарності. До прикладу можна навести відоме прізвище священика — капелана «Солідарності», — св. о. Єжи Попелюшка, котрого

в сер. 80-х років польські комуністичні спецслужби брутально вбили. Тому нині годі знайти польське місто, де б не було урбооб'єкта названо на честь цього священика.

Польський ономаст Е. Єнджейко справедливо зауважує, що польський посттоталітарний урбонікон активно збагачувався, в тому числі витісняючи комуністично марковані онімні одиниці, назвами, які засвідчують давню і тривалу присутність християнства на польській землі. Наприклад: *Najświętszej Marii Panny, Królowej Polski, Królowej Korony Polskiej, Serca Jezusowego, Św. Trójcy, Opatrzności Bożej, Św. Jana, Świętojańska, Św. Łukasza, Św. Piotra, Św. Marcina, Św. Barbary, Św. Stanisława Kostki, ul. Kamedulska, Bazylikańska, Dominikańska, Franciszkańska, Bernardyńska, Kapucyńska, ul. Piusa IX, Kardynała Wyszyńskiego* [Jędrzejko 1996: 33].

Спостереження над функціонуванням урбонімікону посткомуністичних країн за останню чверть століття наштовхує на висновок, що процес декомунізації, мабуть, в жодній країні не вдалось зреалізувати в короткому часі в повному обсязі. Переконливим прикладом може служити український урбонімікон, де попри різку здеференційованість урбонімного простору щодо належності до зони активних декомунізаційних процесів, українські власні назви урбооб'єктів ще чекають на повне очищення від ідеологічно анахронічних комуністичних нашарувань.

Слід підкреслити, що у західнослов'янських урбоніміях цілеспрямована політика на вилучення власних назв вулиць і площ, мотивованих комуністичними ідеологемами, іменувалася декомунізацією чи десовєтизацією, то в Україні до Революції гідності цей процес називався більш нейтрально — деідеологізацією або деполітизацією. Поняття деідеологізації, зокрема її принципи і механізми не були чітко окреслені, а тому в різних регіонах України залежно від панівних політико-ідеологічних настроїв їх інтерпретували по-різному. Одні органи самоврядування — а саме в їх компетенції перебував процес перейменування вулиць і площ — тлумачили деідеологізацію як декомунізацію, тобто усунення з місцевих урбоніміконів усіх власних назв, що пов'язані з комуністичною ідеологією; інші, навпаки, прагнули зберегти вивіски з минулої епохи, всіяко намагаючись уникнути всяких перейменувань, бо, мовляв, яку ідеологію може нести власна назва вулиці чи площі, коли кожна назва — то наша історія, яку треба зберігати.

Узагальнюючи перебіг трансформаційних процесів у сфері української урбонімії посттоталітарної доби в перші роки незалежності України, є всі підстави говорити, що вони могли мати консервативний, або радикальний, або поміркований характер.

Своєрідним тестом визначення характеру трансформаційних змін у сфері української урбонімії 90-х років ХХ ст., на нашу думку, треба розглядати факт збереження або заміни в урбоніміконі конкретного населеного пункту власних назв, мотивованих комуністично-есесєсерівськими ідеологемами.

Радикальна трансформація місцевого урбанімікону передбачає вилучення з нього усіх без винятку власних назв, мотивованих комуністичними ідеологемами. Урбаніми-советизми змінюють промовисті, як правило, ідеологічно вмотивовані власні назви, що пропагують українські національні ідеологеми. Схематично радикальна трансформація українського посткомуністичного урбанімікону відбувалася за схемою десовєтизація — реукраїнізація.

Консервативна форма трансформації місцевих урбаніміконів посттоталітарної доби не передбачає ніяких ідеологічно вмотивованих змін або зводить їх до цілковитого мінімуму. І як показують спостереження, прагнення зберегти урбаніми-советизми зумовлено, як правило, не комуністичними переконаннями місцевих мешканців, а слабкою національною самосвідомістю, своєрідною симпатією до тоталітаризму та слабкістю демократичних ідеалів.

Поміркований, або ліберальний перебіг трансформації місцевого урбанімікону проявлявся у його перехідному, двоякому характері: власні назви, мотивовані стрижневими комуністичними ідеологемами — як от: *В.І. Ленін, К.Маркс, Ф.Енгельс, Комуністична партія Радянського Союзу, СРСР* — змінюють, тоді як урбаніми, присвоєні на честь місцевих советських працівників та менш відомих діячів світового комуністичного руху залишаються без зміни. Перехідна форма трансформації української урбанімії посттоталітарної доби передбачала насправді тільки поверхневу декомунізацію та запровадження обмеженої українізації, як правило, завдяки перейменуванню вулиць та площ на честь історичних постатей місцевого значення. Тут обов'язково слід зазначити, що до 2012–14 років цей тип урбанімії декомунізації був найбільш притаманним для більшості регіонів України. При цьому, поширення кожного з трьох способів трансформації української урбанімії 90-х років ХХ ст. мало досить виразну територіальну локалізацію, а також була узалежнена від статусу населеного пункту.

Отож, за нашими спостереженнями, у західних Закарпатській, Чернівецькій, а також в центральних та північних областях України включно з столицею — Києвом процес декомунізації відбувся саме за цим поміркованим (ліберальним) типом.

На початку 90-х років ХХ ст. радикальна трансформація урбанімії спостерігалася в Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській, Рівненській, Волинській областях України. Так, у Львові протягом кін. 80–поч. 90-х рр. було перейменовано 550 вулиць та площ.

Тим часом схід і південь України в сфері урбанімії реалізовував консервативний тип трансформації. В такому місті, як Донецьк вулиці названі на честь *В.І. Леніна, К. Маркса, Н.К. Крупської, Ф.Е. Дзержинського* збереглися аж по нині. До того ж, урбанімікон цього міста в середині 2000-х років зумів навіть реактивувати сумнозвісну советську традицію надавання назв вулиць на честь ще живих осіб. Пор. вул. *Звягільського, Борзова, Кобзона*.

Проте із поступовим погіршенням економічно-політичної ситуації в Україні часів президентства В. Януковича, що почало виразно проявлятися в 2012 році, в пропріальному просторі українських міст помітними стали виразні тенденції, що вказували на переформатування трансформаційних процесів в бік активної декомунізації (Див. [Белей 2014]). Апогеєм цих процесів став час Революції гідності і відповідно анексія Криму Російською Федерацією, і українсько-російська війна на сході України.

Мешканці більшості областей України переступивши поріг толеранції комуністичних символів в тому числі в складі урбанімії, научені гірким досвідом нової путінсько-російської пропаганди, замішаної на культивуванні минулих комуністичних ідеалів, підійшли до завершальної хвилі декомунізації мовного ландшафту України. 9 квітня 2015 року Верховною Радою України було прийнято закон № 317-VII «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки». Цей нормативний акт в українському парламенті був прийнятий в так званому пакеті декомунізаційних законів, до якого зокрема ввійшли також: закон «Про доступ до архівних репресивних органів комуністичного тоталітарного комуністичного режиму 1917–1991 років», закон «Про правовий статус та вшанування пам'яті учасників боротьби за незалежність України у ХХ столітті» та закон «Про увічнення перемоги над нацизмом в Другій світовій війні 1939–1945».

Після підписання президентом України П. Порошенком документа про декомунізацію, 21 травня 2015 року набув чинності закон України, який вперше за весь період посттоталітарної історії суспільства, офіційно на загальнонаціональному державному рівні¹ прописав нормативно-правову процедуру визначення і перебігу декомунізації власних назв географічних об'єктів, населених пунктів, підприємств, а також найчисельнішу групу в цьому переліку онімну групу — власних назв вулиць та інших міських об'єктів. Зокрема в одному із підпунктів 1-ого параграфу 1 статті закону «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки», законодавець чітко визначає перелік об'єктів номінації та можливих комуністичних критеріїв в мотиваційній основі назви: назви областей, районів, населених пунктів, районів у містах, скверів, бульварів, вулиць, провулків, узвозів, проїздів, проспектів, площ, майданів, набережних, мостів, інших об'єктів топоніміки населених пунктів, підприємств, установ, організацій, у яких використані імена або псевдоніми осіб, які обіймали керівні посади в комуністичній партії (посаду секретаря районного комітету і вище), вищих органах влади

¹ До цього часу в Україні після 1991 року ініціативи щодо регулювання корпусу офіційних власних назв, наприклад, урбаніміїв, могли виходити виключно з боку органів місцевого самоврядування, що частково і сприяло творенню доволі здиференційованої картини урбанімічного ландшафту посттоталітарної України.

та управління СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних або автономних радянських республік, працювали в радянських органах державної безпеки, а також назви СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних або автономних радянських республік та похідні від них, назви, пов'язані з діяльністю комуністичної партії (включаючи партійні з'їзди), річницями Жовтневого перевороту 25 жовтня (7 листопада) 1917 року, встановленням радянської влади на території України або в окремих адміністративно-територіальних одиницях, переслідуванням учасників боротьби за незалежність України у ХХ столітті (крім назв, пов'язаних з опором та вигнанням нацистських окупантів з України або з розвитком української науки та культури)². Безперечно, зважаючи на поданий вище перелік, в пропріальному просторі української мови окреслилась неабияк чисельна група онімних одиниць, яка повинна зазнати якісних змін. Для прикладу, покликаючись на підрахунки Інституту національної пам'яті, згідно з законом, у мовному ландшафті країни зміненої власної назви очікував 941 населений пункт³, з них 32 міста, 56 селищ міського типу, 118 селищ та 735 сіл. Та найчисельнішою тут номенклатурою, яка повинна була на території України піддатись процедурі перейменування в рамках дії цього закону, — були власні назви вулиць та інших міських об'єктів. За підрахунками того ж Інституту кількість власних назв урбооб'єктів мотивованих комуністичними ідеологемами станом на час прийняття закону становила близько 10 тис. одиниць, які законодавець зобов'язував перейменувати протягом року⁴.

Таким чином, є вагомі підстави стверджувати, що розпочавши процес формування нового пропріального ландшафту мови у 1991 році, українське суспільство нині переживає завершальну фазу декомунізації, що активізувалась саме в умовах російської воєнної інвазії на сході країни 2014 року. Це важливий, на нашу думку, факт, особливо в контексті порівняння функціонування урбонімних корпусів в складі східнослов'янських національних ономастиконів. Адже варто наголосити, що останнім часом викристалізовуються і зовсім протилежні тенденції в розвитку урбонімконів деяких країн Центральної та Східної Європи, хоча б взявши для прикладу Білорусію чи Російську Федерацію, мовні системи яких вибрали виразний вектор на рекомунізацію або ж збереження комуністичного типу урбонімкону, активно використовуючи при цьому весь арсенал мотиваційних ознак з минулих часів. Порівняймо факти показових перейменувань по території РФ вулиць, наприклад, на нову назву *Крымская*⁵ або *Крымской весны*⁶ після анексії РФ українського півострова. Неабияку подібність із ідеологічною політикою ССРСР можемо розгледіти у перейменуваннях вул. *Турецкой* в контексті збиття ту-

² <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/317-viii> (доступ: 2.06.2016).

³ <http://www.memory.gov.ua/page/dekomunizatsiya-0> (доступ: 20.06.2016).

⁴ Там же.

⁵ <http://www.c-inform.info/news/id/32733> (доступ: 16.06.2016).

⁶ http://newstula.ru/fin_172994.html (доступ: 22.04.2016).

рецькими силами ПВО російського військового літака або у «дипломатично-му» рішенні Московської думи під впливом цієї ж події змінити власну назву переулка в столиці Росії, де знаходиться посольство Туреччини, назвою на честь загиблого російського пілота⁷. А як промовистим є факт різкого поширення одіозного поняття *Вежливые люди*⁸ в мотиваційній базі сучасного російського ономастикону. Наприклад, з власною назвою «*Вежливые люди*» існують нині магазини від торгової мережі російського міністерства оборони, а в Іркутську функціонує подібна власна назва гостелю⁹.

Слід зауважити, що питання декомунізації жодним чином не зацікавлюється на ареалі поширення східнослов'янських мов. Наприклад, і сьогодні на території євросоюзної Словаччини можемо нерідко натрапити на ul. *Stachanovská*, *Čapajevová*, *namestie 1. maja* (Братислава), ul. *Sovietskich hrdinov*, *Jurija Gagarina* (Свидник). Натомість такого типу урбанізмів дещо в нижчій частотності можна також зауважити і в сучасній Польщі. Щоправда, в цій країні процеси декомунізації протягом останньої чверті століття відбувались куди активніше, ніж в Україні. Проте після оновлення польської політичної сцени внаслідок виборів нового президента та парламенту в 2015 році, діючи в умовах нових небезпек і загроз з боку політичної верхівки Російської Федерації, на найвищому законодавчому рівні Польща вирішила оголосити про декомунізацію свого суспільного простору. Таким чином, подібно як і в Україні, нормативно-правовим шляхом було надано поштовх завершальній фазі очищення польського урбанімікону від залишків комуністичної ідеології. 1 квітня 2016 року нижня палата польського парламенту проголосувала майже одногосно за постанову, офіційна назва якої звучить: «Закон про заборону пропагування комунізму або іншого тоталітарного устрою у назвах будівель, об'єктів і засобів громадського вжитку (Від 1 квітня 2016 року)¹⁰. 1 вересня Закон вступив у дію, здобувши попередню акцептацію президента РП А. Дуди. Згаданий закон забороняє зокрема

зберігати і надавати органами місцевого самоврядування назви будівлям, об'єктам і засобам громадського вжитку, тобто: назвам автодоріг, вулиць, мостів і площ, що увіковічують осіб, організації, події або дати, які символізують комунізм або який-небудь інший тоталітарний устрій... За спосіб пропагування комунізму також вважатимуться такі назви, які пов'язані з особами, організаціями, подіями чи датами, що символізують репресивну авторитарну і несверенну систему влади в Польщі 1944–1989 років¹¹.

⁷ <http://vm.ru/news/2016/02/03/v-mosgordume-podderzhali-ideyu-pereimenovaniya-ulitsi-v-chest-pogibshego-pilota-olega-peshkova-310648.html> (доступ: 11.03.2016).

⁸ Термін постав в російському медіа-просторі під час анексії Криму в 2014 році, для позначення загонів військових без розпізнавальних шевронів, незаконно введених Російською Федерацією на територію суверенної держави України.

⁹ <http://takeahotel.ru/irkutsk/hostel/hostel-polite-people> (доступ: 22.05.2016).

¹⁰ <http://dziennikustaw.gov.pl/du/2016/744/1> (доступ: 10.08.2016).

¹¹ Там же.

І хоч не один десяток років минув, від часу, коли зникли з польських вулиць назви на честь В. Леніна, К. Маркса, Червоної армії чи Жовтневої революції, однак, як показують спостереження над сучасним мовним ландшафтом населених пунктів та мас-медійного дискурсу польської мови, абсолютно підтверджується теза, що в сучасній Польщі таки фіксується чимало власних назв міських об'єктів, пов'язаних із комуністичною ідеологією. Так, зокрема, польський інформаційний інтернет-портал Onet.pl¹² інформує, що в сучасній Польщі функціонує близько 1400 назв вулиць і площ, які пов'язані із комуністами та діячами ПНР. В самій тільки Варшаві перейменувань вимагатимуть 20 вулиць, наприклад: *ul. Ciszewskiego* і *Armii Ludowej* тощо. На прикладі ж Вроцлава і Нижньосілезького воєводства місцеве відділення Інституту національної пам'яті нарахувало також 20 вулиць і площ, котрі вимагатимуть підняти собі нові декомунізовані назви¹³, так для прикладу повинні відійти в небуття назви: *9. Maja* (країни, що живуть за центрально-європейським часом кінець Другої світової війни святкують 8 травня), *Gen. Iwana Polbina*, *Armii Ludowej*, *Gen. Zygmunta Berlinga* тощо. Інформаційний телевізійний канал TVN24¹⁴ наводить також приклад міста Познані і її околиць. Тут в складі власних назв вулиць, площ, скверів тощо вдалось знайти також неабияк проблемні назви, з якими органи місцевого самоврядування повинні навести лад, зазначимо, що польський законодавець відвів для цього майже 1 рік. Автор репортажу між іншим наводить такі проблемні урбоніми: вул. *Marcina Kasprzaka* (організатора перших соціалістичних гуртків в Познані), також знайдемо вул. *1. Maja*, *22. Lipca*, ну і мікрорайон *40-lecia PRL*. За всією вірогідністю, передбачає автор, до списку проблемних назв потраплять також *Czechosłowacka* і *Jugosłowiańska*, що, на нашу думку, може стати в місцевому суспільному дискурсі предметом дискусій.

Процес декомунізації національних урбоніміконів України та Польщі, що розпочався від моменту краху комуністичних політсистем Центральної та Східної Європи, сьогодні наблизився до завершальної фази. Важливо, що до цього процесу активно долучилися державні органи, а його законність гарантують ухвалені останніми роками Закони про декомунізацію в Україні та Польщі. Декомунізація урбонімі народів Центральної та Східної Європи має виразну національну специфіку, що знаходить свій вияв у різних темпах та масштабі реалізації. Показово, що як в Україні, так і Польщі каталізатором процесів декомунізації виступає сучасна політика Російської Федерації, яка стала, як відомо, правонаступницею СРСР, та, як відомо, на державному рівні широко використовує комуністичні ідеологеми.

¹² <http://wiadomosci.onet.pl/tylko-w-onecie/polske-czeka-dalsza-dekomunizacja-ulic/fp5b38> (доступ: 1.09.2016).

¹³ <http://www.gazetawroclawska.pl/wiadomosci/a/wojewoda-trzeba-zmienic-nazwy-stu-ulic-na-dolnym-slasku,10591796/> (доступ: 3.09.2016).

¹⁴ <http://www.tvn24.pl/poznan,43/klopotliwe-nazwy-czarnucha-czechoslowacka-40-lecia-prl,260783.html> (доступ: 2.09.2016).

Бібліографія

- Белей О., 2014, *Инновационные процессы в украинской урбономии на фоне посттоталитарной Центрально-Восточной Европы*, “Anuari de Filologia: llengües i literatures moderns”, nr 4.
- Закон 2015: Закон «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки», № 317-VII, <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/317-viii>.
- Подольська Н.В., 1988, *Словарь русской ономастической терминологии*, Москва.
- Словник 2012: *Словник української ономастичної термінології*, ред. Д.Г. Бучко, Н.В. Ткачова, Харків.
- Чаркиї М., 1996, *О промена назива улица у Београду условљеним различитим историчким контекстима*, [в:] *Urbanonymá v kontexte histórie a súčasnosti. Materiály z onomastického kolokvia (Banská Bystrica 3.–5. Septembra 1996 r.)*, Banská Bystrica-Bratislava.
- Bubak J., 1989, *Nadanie nazw miejskich w Polsce. Stan obecny i postulaty*, [в:] *Nazewnictwo miejskie*, Seria B, № 18, Warszawa-Poznań.
- Handke K., 1992, *Polskie nazewnictwo miejskie*, Warszawa.
- Harvalík M., 1996, *Uliční názvosloví a společenské factory*, [in:] *Urbanonymá v kontexte histórie a súčasnosti. Materiály z onomastického kolokvia (Banská Bystrica 3.–5. Septembra 1996 r.)*, Banská Bystrica-Bratislava.
- Jędrzejko E., 1996, *Współczesna lingwistyka kulturowa wobec urbononii (na przykładzie polskich urbanonimów)*, [в:] *Urbanonymá v kontexte histórie a súčasnosti. Materiály z onomastického kolokvia (Banská Bystrica 3.–5. Septembra 1996 r.)*, Banská Bystrica-Bratislava.
- Knapková M., 1996, *Urbanonymie a její vývojové tendence v českých, zvláště pražských proměňách*, [in:] *Urbanonymá v kontexte histórie a súčasnosti. Materiály z onomastického kolokvia (Banská Bystrica 3.–5. Septembra 1996 r.)*, Banská Bystrica-Bratislava.
- Kneselová H., 1996, *Názvy veřejných prostranství v současném Brně*, [in:] *Urbanonymá v kontexte histórie a súčasnosti. Materiály z onomastického kolokvia (Banská Bystrica 3.–5. Septembra 1996 r.)*, Banská Bystrica-Bratislava.
- Krško L., 1998, *Mikrosociálne toponimá*, [в:] 13. *Slovenská onomastická konferencia, Modra — Piesok 2. — 4. Októbra 1987. Zborník materiálov*, Bratislava.
- Odaloch P., 1994, *Ulice a námestia Banskej Bystrice v kontexte histórie a súčasnosti*, [in:] *Mezinárodní conference o měste Brno — město uspostřed Evropy. Referáty z mezinárodní conference konané v dnech 2.–4. Prosince 1993*, ред. М. Jelinek a kol., Brno.
- Stolač D., 1996, *Nazivi ulica u Rijeci u prošlosti I danas*, [в:] *Urbanonymá v kontexte histórie a súčasnosti. Materiály z onomastického kolokvia (Banská Bystrica 3.–5. Septembra 1996 r.)*, Banská Bystrica-Bratislava.
- Supranowicz E., 1995, *Nazwy ulic Krakowa*, Kraków.
- Urbańczyk S., 1957, *Przeciw zmianom nazw ulic*, “Język Polski” XXXVII.
- Urbańczyk S., Šlilauer V., 1966, *Úvod do toponomastiky*, Onomastica XI.

Decommunisation of proper names landscape of Ukraine and Poland. Law regulations and implementation

Summary

The article is devoted to the decommunisation of the onymic systems of Ukraine and Poland in the context of similar processes in the Central and Eastern Europe from the fall of the Berlin Wall till the present days. First of all, the author analyses the urbonymic systems: names of streets, squares etc. This class of onyms is the most vulnerable to the ideological influences. According to the author, the final stage of the decommunisation of Ukrainian and Polish onomasticons was triggered after tragic events in the Eastern and Southern Ukraine started in 2014 which demonstrated the threat of the revitalization of the Soviet totalitarian regime and its satellite states.

Keywords: decommunisation, onomasticon, proper names landscape, urbonymy

Dekomunizacja krajobrazu proprialnego Ukrainy oraz Polski. Przepisy prawne i rzeczywistość

Streszczenie

Artykuł jest poświęcony dekomunizacji proprialnych zasobów języka ukraińskiego oraz polszczyzny na terenie posttotalitarnej Europy Środkowej i Wschodniej w ostatnich latach transformacji. Autor analizuje przede wszystkim przykłady z nazewnictwa miejskiego: nazwy własne ulic, placów i tak dalej. Ten rodzaj nazw własnych wyraźnie bowiem odzwierciedla wpływy czynników natury ideologicznej. Zdaniem autora główną przyczyną ostatniej fali dekomunizacji w prawie Ukrainy oraz Polski są dramatyczne wydarzenia na południowym wschodzie Ukrainy z roku 2014, kiedy ujawnił się dyskurs dotyczący renowacji systemu totalitarnego, w tym odbudowy byłego Związku Radzieckiego.

Słowa kluczowe: dekomunizacja, onomastykon, krajobraz proprialny, urbanonimy